

Audrey Kichelewski, *Ocalali. Żydzi polscy po Zagładzie*, tłum. z jęz. franc. Katarzyna Marczevska, Natalia Krasicka, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 2021, ss. 394, [2].

Praca Audrey Kichelewski pt. *Ocalali. Żydzi polscy po Zagładzie*, która ukazała się w 2021 r., jest kolejną pozycją poświęconą dziejom Żydów polskich po zakończeniu II wojny światowej¹. Książka wydana została oryginalnie w języku francuskim w 2018 r. pt. *Les Survivants: Les Juifs de Pologne depuis la Shoah*². Edycja polska to przekład z języka francuskiego dokonany przez Katarzynę Marczewską i Natalię Krasicką z przedmową Jana Tomasza Grossa.

Kichelewski jest bardzo dobrze znana czytelnikowi polskiemu, gdyż zajmuje się badaniem historii Zagłady, historii Żydów w XX w. ze szczególnym uwzględnieniem Polski i Francji. Jest adiunktem na uniwersytecie w Strasburgu i redaktorem czasopisma „Revue d’histoire de la Shoah”. Współredagowała wiele publikacji, m.in. *Les Polonais et la Shoah: Une nouvelle école historique* (2019) oraz *Histoire des Juifs: Un voyage en 80 dates, de l’Antiquité à nos jours* (2020).

Książka Kichelewski to monografia dotycząca historii Żydów polskich po 1945 r. Autorka kreśli warunki odbudowy życia żydowskiego w Polsce, zwłaszcza działalności Centralnego Komitetu Żydów w Polsce (dalej: CKŻP), opisuje przejawy wrogości i niechęci wobec ludności żydowskiej (szczególnie pogrom kielecki w 1946 r.), przedstawia rozgrywki polityczne na tle antysemickim w łonie PZPR w 1956 r. oraz przyczyny emigracji żydowskiej w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, zwracając specjalną uwagę na wydarzenia z marca 1968 r. Jak zaznacza autorka, jej publikacja „koncentruje się na losach Żydów w Polsce, począwszy od zakończenia wojny aż po czasy współczesne. Ukazuje ich warunki życia, atmosferę,

¹ Publikacja powstała przy wsparciu: Fondation pour la Mémoire de la Shoah, Investir L’avenir oraz Uniwersytetu w Strasburgu. Przekład z języka francuskiego: Katarzyna Marczevska i Natalia Krasicka.

² Audrey Kichelewski, *Les Survivants: Les Juifs de Pologne depuis la Shoah*, Paris 2018.

w jakiej funkcjonowali, naciski, jakim byli poddawani”³. Społeczność żydowska w założeniach autorki przedstawiona jest w kluczowych momentach PRL, od okresu powojennego (1945) aż po wydarzenia z 1968 r., a główne pytanie, na które próbuje znaleźć odpowiedź, brzmi: dlaczego część Żydów wyjechała, a część z nich w Polsce pozostała?

Książka składa się z ośmiu rozdziałów: *Niechęć wobec ocalałych, Zostać czy wyjechać, Wyimaginowani Żydzi stalinizmu, Odwilż, czyli słowo zwolnione z uwięzi, Marzec 1968, czyli polowanie na „syjonistów”, Czas Solidarności (1970–1983), Powrót wypartej pamięci (1984–2002), Jedna pamięć czy wiele pamięci? (2002–2017)*. Chronologicznie publikacja obejmuje lata 1945–2017, jednakże główny nacisk położony jest na sytuację Żydów po zakończeniu II wojny światowej, działania władzy komunistycznej na ziemiach polskich, tworzenie się CKŻP oraz przebieg wydarzeń marcowych w 1968 r.

W rozdziale pierwszym, *Niechęć wobec ocalałych*, autorka opisuje sytuację Żydów w Polsce tuż po Zagładzie, koncentrując się na antysemickich atakach przemocy, np. na pogromie w Kielcach. Rozdział drugi, *Zostać czy wyjechać*, to nakreślenie dylematów, jakie towarzyszyły Żydom, oraz ukazanie masowej emigracji w tym okresie. Kolejna część monografii – rozdział trzeci, *Wyimaginowani Żydzi stalinizmu* – jest próbą opisanego stosunku społeczności żydowskiej do nowej rzeczywistości politycznej, jak również uwidocznienie, na ile Żydzi zaangażowani byli w budowanie komunistycznej Polski. Czwarty rozdział, *Odwilż, czyli słowo zwolnione z uwięzi*, traktuje o liberalizacji, jaka nastąpiła w PRL po śmierci Józefa Stalina w 1953 r., słynnej przemowie Nikity Chruszczowa w 1956 r., jak również po wyborze Władysława Gomułki na I sekretarza KC PZPR.

Kolejny temat, *Marzec 1968, czyli polowanie na „syjonistów”*, poświęcony jest bardzo ważnemu zagadnieniu związanemu z kampanią antysemicką i antysyjonistyczną w Polsce po wojnie sześciodniowej na Bliskim Wschodzie w czerwcu 1967 r. Autorka opisuje też protesty studentów w 1968 r., a także reakcje społeczeństwa na marcową kampanię antysemicką. Natomiast *Czas Solidarności (1970–1983)* jest bardzo ciekawym rozdziałem, w którym m.in. opisano stosunek władz polskich do mniejszości żydowskiej w czasach Edwarda Gierka. W następnym rozdziale, *Powrót wypartej pamięci (1984–2002)*, Kichelewski omówił proces zwiększonego zainteresowania kulturą żydowską, przedstawiając – dość skrótowo – fundacje, towarzystwa i czasopisma promujące tę kulturę. Relacje polsko-żydowskie

³ Audrey Kichelewski, *Ocalali. Żydzi polscy po Zagładzie*, Warszawa 2021, s. 15.

w tym okresie ukazane są przede wszystkim poprzez afery oraz skandale prasowe i polityczne, m.in. ustawienie krzyża i budowę pomnika Ofiar Faszyzmu w Oświęcimiu czy premierę w polskiej telewizji filmu *Shoah*⁴ Claude'a Lanzmanna i związane z tym kontrowersje. Autorka podkreśla również doniosłą rolę eseju Jana Błońskiego *Biedni Polacy patrzą na getto* (Kraków 2008), który wyznaczył nowy kierunek dyskusji o stosunkach polsko-żydowskich. Odnosi się także do książki Jana Tomasa Grossa *Sąsiedzi* (Sejny 2008) oraz tzw. sprawy Jedwabnego. Zdaniem autorki wydanie monografii Grossa zmieniło świadomość wielu Polaków co do kwestii żydowskiej, szczególnie w środowiskach inteligenckich i akademickich, oraz wpłynęło na zmianę oficjalnego stanowiska rządu względem roli, jaką odegrali obywatele polscy w zagładzie Żydów.

Ostatni rozdział, *Jedna pamięć czy wiele pamięci? (2002–2017)*, to w zasadzie osobny artykuł traktujący o upamiętnianiu Żydów polskich. W tej części książki ukazana została działalność Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN w Warszawie oraz – niejako w kontraście – Muzeum Polaków Ratujących Żydów podczas II wojny światowej im. Rodziny Ulmów w Markowej. Autorka sięga do badań socjologicznych Ireneusza Krzemińskiego i Jolanty Ambrosewicz-Jacobs na temat nowoczesnego antysemityzmu rozpowszechnionego zwłaszcza wśród młodzieży. Jednakże Kichelewski, analizując okres po 1989 r., zbyt mało miejsca poświęca odradzającemu się życiu żydowskiemu w Polsce, m.in. sytuacji gmin żydowskich. Działalność Centrum Społeczności Żydowskiej (Jewish Community Centre, JCC) w Krakowie i Warszawie jest jedynie wzmiankowana. Brakuje także informacji o podejmowaniu na polskich uniwersytetach badań nad kulturą i historią żydowską, a zwłaszcza nad językiem jidysz i hebrajskim.

Na szczególną uwagę zasługuje aneks, w którym zamieszczono noty biograficzne osób pochodzenia żydowskiego (łącznie dziewiętnaście biogramów). Można odnaleźć tam m.in. Adama Michnika, braci Jakuba i Adolfa Bermanów jako przykład dwóch przeciwstawnych dróg życiowych, wicepremiera Hilarego Minca, ale też aktorkę i reżyserkę teatralną Gołdę Tencer. Ze współcześnie żyjących osób Kichelewski zamieściła biogramy działaczy żydowskich i publicystów, np. Stanisława Krajewskiego i Konstantego Geberta. Opublikowane noty biograficzne ułatwiają czytelnikowi (szczególnie zagranicznemu) uzyskanie szybkiego dostępu do podstawowych informacji na temat bohaterów książki, wydaje się jednak,

⁴ *Shoah*, reż. Claude Lanzmann, Francja 1985.

że kryterium doboru osób do tych skrótowych biografii było dość przypadkowe. Warto zaznaczyć brak biogramów zasłużonych, zwłaszcza dla świata, polityków, np. Adama Rotfelda.

Większość zgromadzonych archiwaliów w książce to materiały znajdujące się w zasobach archiwów polskich. Przede wszystkim są to akta poszczególnych wydziałów Centralnego Komitetu Żydów w Polsce, akta Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce oraz relacje ocalałych przechowywane w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Drugim ważnym zespołem są dokumenty Komitetu Centralnego PZPR oraz akta Ministerstwa Administracji Publicznej znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Spośród teczek Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie autorka przeglądała akta Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej oraz akta Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Zdecydowanie brakuje materiałów izraelskich – cytowane są jedynie pojedyncze sygnatury z Archiwum Syjonistycznego w Jerozolimie oraz z Archiwum Jad wa-Szem. Zauważalny jest również niedostatek akt sądowych, które mogłyby pomóc ukazać przejawy powojennego antysemityzmu oraz stosunek aparatu władzy do przestępstw przeciw ludności żydowskiej. Akta procesowe zazwyczaj odkrywają też stronę mentalną sprawców i motywy zbrodni, a także odbiór danego czynu kryminalnego w społeczności lokalnej.

W monografii Kichelewski zdecydowanie brakuje dokładniejszych informacji o organizacji życia kulturalnego, gospodarczego i politycznego samych Żydów, które znajdują się np. w bardzo cennej publikacji Magdaleny Ruty pt. *Bez Żydów? Literatura jidysz w PRL. O Zagładzie, Polsce i komunizmie* (Kraków 2012) czy w innym monumentalnym dziele, *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, pod redakcją Feliksa Tycha oraz Moniki Adamczyk-Garbowskiej (Lublin 2012). Nie ma też zbyt wiele wiadomości o praktycznych aspektach życia żydowskiego, tj. nacjonalizacji mienia żydowskiego oraz próbie czy próbach jego odzyskania, jak również o sytuacji finansowej i administracyjnej gmin żydowskich. Autorka przedstawia głównie dzieje społeczności żydowskiej w PRL na tle procesów historycznych, takich jak stalinizacja, spory wewnątrz PZPR, epoka Gomułki oraz czas Solidarności. Najwięcej miejsca poświęca jednak wydarzeniom marca 1968 r. oraz alii gomułkowskiej. Przy opisie fali wychodźstwa lat 1956–1960 Kichelewski niestety nie uwzględniła traktującej o tym zjawisku monografii *Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy!?! Alija gomułkowska 1956–1960* autorstwa Ewy Węgrzyn (Kraków 2016). Aby dowiedzieć się nieco więcej

np. o odzwierciedleniu życia codziennego ocalałych w literaturze dokumentu osobistego, warto sięgnąć również do publikacji Moniki Stępień pt. *Miasto opowiedziane. Powojenny Kraków w świetle żydowskiej literatury dokumentu osobistego* (Kraków 2018). W książce brakuje także odniesień do istotnej monografii autorstwa Łukasza Krzyżanowskiego *Dom, którego nie było. Powroty ocalałych do powojennego miasta* (Sękowa 2016).

Opracowując wydanie francuskie swojej książki, które ukazało się w 2018 r., autorka nie zdążyła skorzystać z najnowszych publikacji o tej tematyce. Niestety, wydając wersję polską w 2021 r., nie uaktualniła jej choćby o takie pozycje, jak: Katarzyna Person, *Dipisi. Żydzi polscy w amerykańskiej i brytyjskiej strefach okupacyjnych Niemiec, 1945–1948* (Warszawa 2019), Piotr Kendziorek, *Program i praktyka produktywizacji Żydów polskich w działalności CKŻP* (Warszawa 2016), Andrzej Żbikowski, *Sąd Społeczny przy CKŻP. Wojenne rozliczenia społeczności żydowskiej w Polsce* (Warszawa 2014), Alina Cała, *Ochrona bezpieczeństwa fizycznego Żydów w Polsce powojennej. Komisje Specjalne przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce* (Warszawa 2014), Agnieszka Żółkiewska, *Zerwana przeszłość. Powojenne środowisko żydowskiej inteligencji twórczej. Pomoc materialna i organizacyjna ze strony CKŻP* (Warszawa 2017), Piotr Pęziński, *Na rozdrożu. Młodzież żydowska w PRL 1956–1968* (Kraków 2014). Nie wykorzystała także starszych, mniej znanych pozycji, np.: Julian Kwiek, *Marzec 1968 w Krakowie* (Kraków 2008). Warto byłoby, aby autorka, pracując nad wersją dla czytelnika polskiego, zaktualizowała przypisy i literaturę oraz wprowadziła kilka uzupełnień do tekstu. W monografii brakuje również treści odnoszących się do roli Żydów w gospodarce PRL, zwłaszcza w rolnictwie, czy stosunku Kościoła katolickiego do ludności żydowskiej; nie ma też informacji o praktyce orzecznictwa sądów powszechnych względem osób oskarżonych o czyny o charakterze antysemitycznym.

Polskiego czytelnika mogą razić daleko idące uproszczenia i skróty myślowe, np. na s. 48 autorka pisze o prawicowej partyzantce antykomunistycznej jako o nacjonalistycznym podziemiu. Ewidentnie brakuje odniesień do znanych opracowań tego zagadnienia, np. monografii Joshuy Zimmermana *The Polish Underground and the Jews, 1939–1945* (Cambridge 2015) oraz *Contested Memories: Poles and Jews during the Holocaust and Its Aftermath* (Cambridge 2003) pod redakcją tego autora.

Kompleksowe naświetlenie sytuacji zbiorowości żydowskiej – zadanie, które postawiła przed sobą Kichelewski – jest bardzo ambitnym przedsięwzięciem. Wymaga dobrej znajomości realiów Polski komunistycznej,

zwłaszcza życia codziennego mieszkańców tamtej epoki oraz uwarunkowań politycznych. Aby takiemu wyzwaniu podostać, potrzebna jest nie tylko gruntowna znajomość literatury przedmiotu, ale także różnych typów źródeł archiwalnych (w tym w języku hebrajskim) – począwszy od sądowych po administracyjne, na egodokumentach skończywszy (istotne są zwłaszcza listy i pamiętniki ocalałych z Holocaustu). Stąd też w książce nie ma pogłębionej analizy postawionego problemu, co wynika z dość słabej podstawy źródłowej.

Niniejsza monografia – w wersji oryginalnej – jest bardzo ciekawym opisem historii społeczności żydowskiej w Polsce po II wojnie światowej i cenne jest to, że autorka popularyzuje tę tematykę na gruncie francuskim. Niestety w polskim świecie akademickim książka ta nie wnosi wiele nowego.

Ewa Węgrzyn <https://orcid.org/0000-0001-8626-3255>

Instytut Judaistyki UJ
ewa.wegrzyn@uj.edu.pl